

УДК 347.1

МАКОДА В.Є.

**ОПТИМІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

У роботі розглянуті питання, які пов'язані з адаптацією українського законодавства в сфері інтелектуальної власності до законодавчих норм Європейського Союзу, піднімаються проблеми, які виникають, коли норми міжнародних угод у сфері інтелектуальної власності не можуть бути імплементовані в національне законодавство. Крім того, автор звертає увагу на необхідність оптимізації системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

Ключові слова: *Європейський Союз, інтелектуальна власність, Національна система інтелектуальної власності, здійснення законодавства в сфері інтелектуальної власності, організація колективного управління, гармонізація законодавства.*

В работе рассмотрены вопросы, связанные с адаптацией украинского законодательства в сфере интеллектуальной собственности с законодательными нормами Европейского Союза, поднимаются проблемы, которые возникают, когда нормы международных соглашений в сфере интеллектуальной собственности не могут быть реализованы в национальное законодательство. Кроме того, автор обращает внимание на необходимость оптимизации системы правовой охраны интеллектуальной собственности в Украине.

Ключевые слова: *Європейський Союз, інтелектуальна власність, Національна система інтелектуальної власності, здійснення законодавства в сфері інтелектуальної власності, організація колективного управління, гармонізація законодавства.*

This work considers of questions, related to adaptation of Ukrainian legislation in the sphere of intellectual property to legislative norms of European Union, there are also problems which arise when norms of international agreements in the sphere of intellectual property are implementing. Also the author pays attention to the necessity of optimization law security system of intellectual property in Ukraine.

Key words: *European Union, intellectual property, National security system of intellectual property, implementation of legislation in the sphere of intellectual property, organization of collective management, harmonization of legislation.*

Вступ. Сьогодні в Україні проводяться різні реформи в органах державної влади, які, в першу чергу, направлені на удосконалення роботи державних органів, що реалізують державну політику, зокрема в сфері інтелектуальної власності.

З моменту проголошення в 1991 році незалежності та становлення України на світовій арені, як однієї з країн з розвинутою економікою, Україна стала на шлях вдосконалення законодавства, в тому числі і в сфері інтелектуальної власності.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути питання, які пов'язані з адаптацією українського законодавства в сфері інтелектуальної власності до законодавчих норм Європейського Союзу.

Результати дослідження. Ще з 2007 року Україна та Європейський Союз почали переговори щодо Угоди про асоціацію, а вже в 2008 році між ними був підписаний документ, що стосувався зони вільної торгівлі, який є невід'ємною частиною Угоди про асоціацію. Отже, Україна стала на шлях європейської інтеграції, адаптації законодавства України до європейських стандартів, в тому числі і в сфері інтелектуальної власності.

© МАКОДА В.Є. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Наприкінці березня 2014 року між Україною та представниками ЄС був підписаний політичний блок Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом (далі – Угода), ця частина Угоди стосувалася політичної взаємодії між країнами, а також питань, які пов'язані з безпекою та боротьбою з тероризмом. Трохи пізніше, а саме 27.06.2014 р. була підписана й економічна частина Угоди. Вже 16.09.2014 р. Верховна Рада України прийняла законопроект про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом, який в той же день був підписаний президентом Петром Порошенко. В листопаді 2014 року Україна фактично приступила до виконання основних положень Угоди, крім питань стосовно зони вільної торгівлі. В той же час, з 01.01.2016 р. у режимі тимчасового застосування для України почали діяти положення щодо зони вільної торгівлі.

Система охорони інтелектуальної власності та управління нею є на сучасному етапі необхідним і дієвим механізмом соціально-економічного розвитку країни, складовою частиною становлення в Україні міжнародних стандартів охорони прав та інтересів власників прав інтелектуальної власності.

Сьогодні в Україні сформована національна система охорони інтелектуальної власності. Прийнято низку законів та нормативних актів в сфері інтелектуальної власності, а також створено відповідні державні органи, які реалізують державну політику в сфері охорони прав інтелектуальної власності. Україна бере активну участь в міжнародному співробітництві в сфері охорони інтелектуальної власності з різними країнами світу, вивчаючи правовий досвід інших країн та можливості імплементації відповідних норм права в сфері інтелектуальної власності в національне законодавство.

Водночас треба зазначити, що в той час, як Україна стала на шлях євроінтеграції, одним з пріоритетних питань, що потребує першочергового вирішення в Україні стало питання оптимізації правової системи охорони та захисту інтелектуальної власності в Україні. Прийняття в Україні відповідних нормативних актів, зокрема в сфері інтелектуальної власності, які б забезпечили надійний захист прав та інтересів власників прав інтелектуальної власності не тільки в Україні, а і за її межами.

Треба зазначити, що в Україні сьогодні проводяться різні реформи, які направлені на удосконалення державних органів управління та розвитку економіки. Серед цих реформ заслуговує на увагу і державна реформа в сфері суду, прокуратури та поліції, оскільки усі ці органи пов'язані з реалізацією та надійним захистом прав інтелектуальної власності.

Позитивним кроком України на шляху оптимізації та удосконалення правової системи охорони інтелектуальної власності є створення в Україні, згідно з ч. 2 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Вищого суду з питань інтелектуальної власності в статусі одного з вищих спеціалізованих судів в складі Верховного Суду України. В той же час треба зазначити, що до повноважень Вищого суду з питань інтелектуальної власності віднесено, зокрема, такі питання, як: здійснення правосуддя судом першої інстанції у справах, визначених процесуальним законом; аналіз судової статистики; узагальнення судової практики в сфері інтелектуальної власності та інформування про її результати усіх суб'єктів правовідносин, які виникають при захисті прав інтелектуальної власності, а також здійснення інших повноважень, які визначаються законодавством України. Поряд з цим, у багатьох науковців та практикуючих юристів виникають багато питань саме щодо належної організації структури такого суду, його ефективності при розгляді спорів в сфері інтелектуальної власності. Науковець Наталія Рязанова зазначає, зокрема, що концептуально професійне середовище припускає, що суд працюватиме, як суд першої інстанції з розгляду окремих категорій справ або на рівні окружного суду, який має щонайменше чотири палати. На наш погляд, більш допустимим вважається перша позиція професійного середовища, але з наявністю двох палат. Так, якщо ми звернемо увагу на досвід та положення спеціалізованих судів з питань інтелектуальної власності, наприклад, у судовій системі Великобританії, то ми побачимо наявність двох спеціалізованих судів з питань інтелектуальної власності – Patents Court та Intellectual property enterprise court (IPEC). Ці обидва суди підпорядковані Канцелярському відділенню цивільного відділення (Chancery division) Верховного суду Великобританії. Їх різниця полягає в тому, що Patents Court розглядає справи стосовно адміністративних рішень органу виконавчої влади у сфері промислової власності, а також господарські спори, пов'язані з порушенням прав на зареєстровані винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, але у випадках, коли сума позову складає менш, ніж 500 000 фунтів стерлінгів. Intellectual property enterprise court (IPEC) розглядає всі справи в сфері інтелектуальної власності, пов'язані із порушенням прав правовласника та відшкодуванням йому збитків у зв'язку з таким порушенням прав.

Сума позову повинна бути більшою, ніж 500 000 фунтів стерлінгів. Справи слухаються одним з 10 суддів Верховного суду, які мають відповідну кваліфікацію і є заступниками судді Верховного суду. Крім того, судді обох судів у Великобританії повинні мати дві освіти – юридичну та вузкоспеціалізовану технічну, що дає їм можливість скоріше розуміти предмет спору, який, як за правило, бере початок з опису патенту, та виносити максимально кваліфіковане рішення. Що стосується кримінальних проваджень, предметом яких є об'єкти інтелектуальної власності, то такі справи розглядаються в загальному кримінальному суді Великобританії – Crown court, який підпорядкований кримінальному відділенню Верховного суду Великобританії [1].

Також треба зазначити, що 11 травня 2017 року Кабінет Міністрів прийняв рішення, яким передав Міністерству економічного розвитку та торгівлі функції Державної служби інтелектуальної власності України щодо реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності. Відповідні функції включають видачу всіх охоронних документів (патентів, свідоцтв) в сфері інтелектуальної власності юридичним та фізичним особам. Рішення Уряду є черговим кроком до створення Національного органу інтелектуальної власності відповідно до Плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік і Концепцією реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. На підтвердження своїх зобов'язань, на сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі розміщений проект Закону України «Про Національну систему охорони інтелектуальної власності в Україні», який проходить обговорення серед фахівців в сфері інтелектуальної власності. Це ще одне підтвердження того, що в Україні відбувається оптимізація правової системи охорони прав інтелектуальної власності.

Поряд з цим, Україна продовжує вдосконалення законодавства в сфері інтелектуальної власності шляхом адаптації норм національного законодавства до європейських стандартів.

Адаптація законодавства України – це перший етап тривалого процесу наближення національної системи права, включаючи також правову культуру, доктрину та судову і адміністративну практику, до системи права Європейського Союзу відповідно до критеріїв, норм та принципів, що існують в країнах Європейського Союзу і які повинні бути імплементовані в законодавство держав, які мають намір стати членом ЄС.

Керуючись досвідом країн Центральної Європи (зокрема Польщі, Чехії Словаччини, країн Прибалтики), такий процес є доволі складним та тривалим. Самого факту проголошення наміру приєднатися до Європейського Союзу недостатньо. Одними політичними деклараціями неможливо досягти відповідності тим критеріям, які ставляться Європейським Союзом щодо країн-кандидатів. На засіданні Європейської Ради в Копенгагені у червні 1993 року було проголошено критерії приєднання для країн-кандидатів у члени ЄС, які, зокрема, включають в себе: стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії); здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, в тому числі суворе дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу, включаючи повне прийняття *acquis communautaire*, наявність реальної ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії).

На Мадридській Європейській Раді у 1995 році було також визначено, що держави-кандидати повинні створити умови для своєї інтеграції шляхом пристосування своїх адміністративних структур у такий спосіб, щоб *acquis* Європейського Співтовариства, яке було впроваджене у національне право, ефективно виконувалося за допомогою належних адміністративних і судових органів. В той же час, однією з найважливіших умов вступу і засобом виконання копенгагенських критеріїв для України є адаптація до *acquis communautaire* (або спільного надбання), що є системою спільних прав та зобов'язань, які мають обов'язкову силу по відношенню до всіх держав-членів Європейського Союзу. Ця система постійно розвивається та включає в себе зміст, принципи, політичні цілі установчих договорів, законодавство, схвалене на виконання Договорів (регламенти, директиви, рішення), декларації та резолюції, прийняті Союзом, міжнародні угоди, укладені Співтовариством та угоди, укладені Державами-членами між собою у сферах діяльності Союзу, заходи, прийняті в рамках Спільної політики в сфері правосуддя та внутрішніх справ, практику Європейського Суду справедливості, включаючи загальні принципи права ЄС та інші. Відповідно й Україна, як і інші держави, що прагнуть бути прийнятими до Європейського Союзу, має прийняти *acquis* у повному обсязі. Більше того, такі країни мають прийняти навіть такі заходи, що ще не стали частиною *acquis*, що відмітила Європейська Комісія у Білій книзі «Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Союзу» 1995 р. Приймаючи це до уваги, можна зазначити, що процес адаптації або імплементації права

України до *acquis communautaire* Європейського Союзу – це послідовний процес наближення правової системи, включаючи законодавство, правову культуру, доктрину та судову і адміністративну практику, до *acquis communautaire* Європейського Союзу, відповідно до критеріїв, що визначаються Європейським Союзом щодо держав, які мають намір приєднатися до нього. Цей процес має охоплювати всі стадії нормотворення та нормозастосування і повинен бути втілений та застосований в роботі всіх органів державної влади в межах їх відповідної компетенції, а також в органах місцевого самоврядування.

Хочимо зазначити, що завдання та місце права інтелектуальної власності в системі права ЄС та права інтелектуальної власності, яке застосовується в більшості європейських країн, мають свої суттєві відмінності. Це нашло своє підтвердження в монографії Капіці Ю.М. «Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України». Він зазначив, що у країнах романо-германської сім'ї, зокрема у Франції, Німеччині, Італії, Іспанії, Україні та ін., право інтелектуальної власності характеризується тими ознаками, завдяки яким воно виділяється в окрему підгалузь цивільного права. Такими ознаками, серед іншого, є розвинена система охорони об'єктів інтелектуальної власності, а також добре розвинені правові інститути. Основною метою виокремлення права інтелектуальної власності в окрему підгалузь є створення та розвиток законодавства, захист прав та інтересів авторів, винахідників та інших творців об'єктів інтелектуальної власності або інших осіб, яким належать майнові права інтелектуальної власності [2]. Треба зазначити, що сама суть інститутів права інтелектуальної власності полягає у тому, що вони формуються виключно для належного захисту кожного виду права інтелектуальної власності. Науковці виділяють чотири основні інститути права інтелектуальної власності ЄС, а саме – це інститут охорони торговельних марок, інститут охорони промислових зразків, інститут охорони винаходів та інститут охорони сортів рослин. На нашу думку, сьогодні є ще один інститут, який тільки формується, але він є актуальним в багатьох країнах світу, – це інститут боротьби з піратською та підробленою продукцією. Разом з тим, Капіца Ю.М. виділяє окремі акти ЄС, які або комплексно розглядають важливі для зближення законодавства матеріальні норми для певного об'єкта права (топографії напівпровідникової продукції, географічні зазначення, біотехнологічні винаходи), або присвячені гармонізації окремих положень законів держав-членів ЄС щодо певних майнових прав чи об'єктів (об'єкти авторського права та суміжних прав, патентний захист комп'ютерних програм), або регламентують інші питання (додатковий сертифікат захисту медикаментів, питання комерційної таємниці тощо) [2].

При цьому законодавче регулювання охорони об'єкта права інтелектуальної власності забезпечується спеціальним законом та підзаконними нормативно-правовими актами.

У вітчизняній цивілістиці акти цивільного законодавства визначають як нормативно-правові акти, що містять цивільно-правові норми [3].

Відповідно до тексту Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до ЄС, що, в свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики [4].

При цьому імплементацію законодавства ЄС до законодавства України в сфері інтелектуальної власності визнано пріоритетним напрямом. Україна зобов'язується посилити співробітництво щодо захисту інтелектуальної власності шляхом обміну досвідом та організації спільних дій стосовно питань в сфері інтелектуальної власності з метою належного впровадження стандартів, закріплених у Директиві 2004/48/ЄС та Регламенті Ради ЄС 1383/2003 стосовно митних дій, вжиття ефективних заходів проти підробок і піратства та забезпечення ефективної імплементації законодавства і санкцій за порушення прав інтелектуальної власності, посилення цілісної та всеохоплюючої правозастосовної спроможності на рівні органів державної влади (адміністративні судові та виконавчі органи), зокрема збільшення кількості державних інспекторів у Державній службі інтелектуальної власності, боротьбі з інтернет-піратством. Треба зазначити, що процес імплементації, зокрема законодавчих норм, в національне законодавство Литви впроваджувалося дуже важко і непросто. Так, виступаючи на III Міжнародному судово-правовому форумі «Судова реформа: європейський вектор» заступник голови Верховного адміністративного суду Литви Ірмантас Ярукайтис, кажучи про виклики для систем юстиції в контексті європейської інтеграції, виділив «інституційні, законодавчі та світоглядні». Так, кажучи про обсяг проведених змін в період адаптації законодавства, він зазначив, що невеликій Литві довелося внести зміни в 13 тисяч підзаконних актів. Складності, пов'язані також зі специфічністю законодавства ЄС, проблеми тлумачення норм права лежать вже у світоглядній площині [5]. В той же час, виступаючи на цьому

форумі, Кузнєцова Н.С. зазначила, що підписуючи Угоду про асоціацію з ЄС, Україна задекларувала намір конкретними діями підтвердити прийнятність для себе, як потенційного члена, правил і загальних принципів ЄС. В правовій галузі це означає приведення українського законодавства до стандартів ЄС в сферах і об'ємах, передбачених в Угоді [5]. В той же час, треба зазначити, що Україна має певні проблеми, які стосуються імплементації національного законодавства до законодавства ЄС. Відповідно до моніторингу, який здійснили експерти влітку 2016 року, Україна не виконала повною мірою жодного зобов'язання, визначеного в Угоді на період з 2014 року по перше півріччя 2016 року. Єдине, в чому Україна досягла позитивного результату, це: запуск зони вільної торгівлі, державні закупівлі, прозорість видобувних галузей, технічне регулювання, санітарні та фітосанітарні заходи, деякі досягнення в сфері енергетики. Так, за період з 1.07.2016 р. по 01.11.2016 р., Україна мала адаптувати законодавство з 44 зобов'язаннями, з яких виконаними (адаптованими згідно з вимогами європейського законодавства) можна назвати лише 8. Найбільша кількість зобов'язань припала на сектори енергетики (13) та захисту довкілля.

Треба зазначити, що до Верховної Ради України на протязі 2014-2016 років були направлені для їх розгляду біля десятка різних законопроектів у сфері інтелектуальної власності, які, в першу чергу, були направлені на виконання вимог та положень, які зазначені у Директиві 2014/26/ЄС. Зокрема, в квітні 2016 року у Парламенті був зареєстрований Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права», який стосувався діяльності організацій колективного управління № 4461, поданого народним депутатом Євгеном Рибчинським. Цей законопроект мав дуже багато зауважень з боку спільноти, і сьогодні він не може бути прийнятим, є також зауваження щодо нього і з боку ЄС. Наразі розглядається варіант зміни цього законопроекту іншим, який має бути компромісним між зацікавленими сторонами і включати в себе положення, які викладені у проекті Twinning між ЄС та Україною, який стосувався, зокрема, імплементації законодавства ЄС до національного законодавства України з питань в сфері інтелектуальної власності.

Гармонізація законодавства України з правом Євросоюзу є однією з важливих умов поглиблення співпраці нашої країни з європейськими інтеграційними організаціями та його державами-членами. Вона створює необхідні передумови для переходу до наступних стадій інтеграції, включаючи членство України в ЄС [6].

В той же час треба зазначити, що поряд з захистом майнових прав в сфері інтелектуальної власності, є необхідність удосконалення законодавства, яке надійно би захищало немайнові права фізичних осіб, в тому числі й на об'єкти права інтелектуальної власності. Зокрема, дуже багато порушень в сфері авторського права та суміжних прав, які виникають при незаконному їх використанні, в тому числі й в мережі Інтернет.

Як зазначає Кодинець А.О., правова регламентація особистих прав на рівні Конституції є необхідною, проте недостатньою умовою забезпечення ефективної реалізації та захисту прав особи. За цих обставин лише правові засоби та інструментарій цивільного права як приватного права, яке базується на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення та майнової самостійності, здатні забезпечити та гарантувати реалізацію у практичній площині конституційних положень щодо захисту особистих прав суб'єкта, у тому числі й права на інформацію [7].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що система охорони і управління інтелектуальною власністю є необхідним і дієвим механізмом соціально-економічного розвитку України на шляху до ЄС. Сьогодні в Україні реалізуються заходи щодо створення правових основ для взаємодії органів державного управління, правоохоронних органів в області охорони інтелектуальної власності, вдосконалення нормативно-правової бази в даній сфері, оптимізації діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі та усіх структурних підрозділів, які займаються питаннями інтелектуальної власності, упорядкування функціонування системи колективного управління майновими правами авторів та інших правовласників, проходить судова реформа та оновлення складу суддів в усіх судових інстанціях, прийнято рішення про створення Вищого суду інтелектуальної власності, продовжується формування регіональної інфраструктури охорони й управління інтелектуальною власністю та інші. Підсумки та результати від проведених реформ ми зможемо оцінити найблищим часом, головне, щоб усі започатковані дії уряду України, в тому числі й в сфері інтелектуальної власності, були проведені з врахуванням національних інтересів суспільства та змогли запровадити надійні механізми в сфері правової охорони інтелектуальної власності та становленні Національної системи інтелектуальної власності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Рязанова Н. Чи бути спеціалізованому суду з інтелектуальної власності в Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/nryazanova/article/25760.aspx>
2. Капица Ю.М. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / Ю.М. Капица. – К. : Слово, 2006. – 1104 с.
3. Кузнєцова Н.С. Акти цивільного законодавства // Енциклопедія цивільного права України: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України / від. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. – С. 30.
4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України в редакції від 01.10.2011 р. / Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon№2.rada.gov.ua||law|1629-15>
5. Газета «Юридична практика» №12 (900) від 24.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.ua>
6. Харитонов О.І. Особисті немайнові права інтелектуальної власності: формування європейських концепцій / О.І Харитонов // Матеріали круглого столу: Актуальні проблеми права власності (м. Одеса, 17.06.2016 р.). – Одеса : Фенікс, 2016. – С. 69.
7. Козинєць А.О. Цивільно-правове регулювання загальних інформаційних відносин: [монографія] / А.О. Козинєць. – Київ, 2016. – С. 103.

УДК 347.447.86.03:347.451.031](477)

ПАЄНОК А.О.

**ПІДСТАВИ СТЯГНЕННЯ НЕУСТОЙКИ ЗА ПОРУШЕННЯ СТОРОНАМИ
ДОГОВОРУ РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ**

Стаття присвячена аналізу правової регламентації стягнення неустойки як форми цивільно-правової відповідальності за порушення сторонами зобов'язань, породжених договором роздрібною купівлі-продажу товарів, з метою встановлення та усунення правових прогалів у законодавстві України.

Ключові слова: договір роздрібною купівлі-продажу товарів, цивільно-правова відповідальність, стягнення неустойки.

Статья посвящена анализу правовой регламентации взыскания неустойки как формы гражданско-правовой ответственности за нарушение сторонами обязательств, порожденных договором розничной купли-продажи товаров, с целью установления и устранения правовых пробелов в законодательстве Украины.

Ключевые слова: договор розничной купли-продажи товаров, гражданско-правовая ответственность, взыскание неустойки.

The article analyzes the legal regulation of penalty charge as a form of civil liability for parties' violations of obligations under the retail and purchase agreement with the aim of establishing and eliminating of legal gaps in the legislation of Ukraine.

Key words: retail and purchase agreement, civil liability, penalty charge.

Вступ. Договір роздрібною купівлі-продажу товарів, як один із видів договору купівлі-продажу, виступає фінальною правовою формою торгового обслуговування населення, адже забезпечує надходження товарів у кінцеву сферу – споживання. Основним завданням дослідження

© ПАЄНОК А.О. – здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України)